

На час реконструкції Чернігівської фортеці інженером-підполковником Данилом Дебоскетом у старому місті, тобто у фортеці, було три вулиці: «Замкова – від Погорілих воріт до замку (Цитаделі на пагорб, де тепер стоїть пам'ятник Т. Шевченка) Київська – від Київських воріт і Водяна, що починалась від водяних Воріт над Стрижнем [8, с. 4].

У новому місті, що знаходиться за стінами фортеці, вулиць чотири: «една Глуховская от Погорелих ворот понад валом, через плотину, названием Гноевую, и мост на речке Стрижне, идучая; другая, от тех же ворот прямо на полское местечко Лоев лежащая, называемая Лоевская, она же Гончая, третья, от Киевских ворот к местечку Любечу идучая, названием Любецкая; четвертая, с тех же ворот по Лоевскому тракту стоящая, называемая Киевская». Наприкінці XVIII століття кордони Російської імперії відступають від Чернігова на захід і далеко на південь а фортеця ліквідується – зносяться укріплення, засипаються рови [9, с. 5].

У 1798 році Чернігівська фортеця була спрощена. Місто в цей час складалось з 705 будинків, мало 4 цегельні заводи, 2 монастиря, 12 церков. Населення в цей час складалось з міщан, яких нараховувалось – 2381, козаків – 164, селян 1124, церковнослужителів 141, монашествующих 51 [10, с. 32-33].

Помер Данило Дебоскет скоріше за все після 1761 року. Нажаль, точна дата смерті не відома.

План Чернігівської фортеці, складений інженером Д. Дебоскетом, дозволяє припускати, що водночас з розбивкою кварталів і забудовою Московської слобідки (прямокутні квартали, де жили солдати гарнізону) було здійснено перше регулярне планування колишнього Дитинця з урахуванням напряму давніх головних магістралей, Погорілих і Любецьких воріт.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ситкарьова О. В. З історії будівництва оборонних споруд в Україні військовим інженером Д.Дебоскетом у середині XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1998, № 1. – С. 38-39.
2. В. Вечерський. Фортеці й замки України. – К. 2011. – С. 122.
3. Половникова С. З історії Чернігівської фортеці Х – XVIII століття // Матеріали до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР по Українській РСР. – Вип. 1. – К., 1984. – С. 127-128.
4. В. Вечерський. Історико-культурні заповідники – К., 2011. – С. 26.
5. В. Сапон. Вулиці старого Чернігова. – Чернігів. 2007. – С. 16.
6. Державний архів Чернігівської області, Ф.58, оп.1, спр 356, Арк. 36-38.
7. В. Я. Руденок. Чернигов: Из века в век. – Чернигов, 2010. – С. 31.
8. В. Сапон. Вулиці старого Чернігова. – Чернігів. 2007. – С. 4.
9. Там само. – С. 5.
10. В. Я. Руденок. Чернигов: Из века в век. – Чернигов, 2010. – С. 32-33.

Тетяна Федорів

молодший науковий співробітник

Національний заповідник «Замки Тернопілля»

ВЛАСНИКИ ЧОРТКІВСЬКОГО ЗАМКУ: ДО ПИТАННЯ ПЕРЕХОДУ ВЛАСНОСТІ

У статті розглянуто історію замку у Чорткові крізь призму його власників. Як правило, коли мова іде про Чортківський замок, то згадуються імена лише кількох осіб. У даній роботі була зроблена спроба прослідкувати перехід власності, а також систематизувати увесь доступний матеріал з цього питання.

Ключові слова: замок, фортифікація, ділч, воєвода, «підгаєцький скарб».

Історія міста Чортків та замку, що тут знаходиться, буде неповною, якщо не згадати їхніх власників. Як і будь-яке інше містечко на Поділлі Чортків теж мав своїх господарів, котрі у різній мірі долучились до його розбудови, а також до заснування та розвитку культових споруд міста та околиць.

Метою даного дослідження є систематизація інформації про власників міста Чортків та розташованого тут замку, порядок переходу власності, роль того чи іншого власника у житті містечка.

Основу даного дослідження склали праці та публікації, що безпосередньо стосуються досліджуваної теми. Зокрема це, публікація Хехта Г. «Чортків», матеріали з книги «Чортків у 1522–1946 роках» М.Сцісляка, відомості із «Путівника краєзнавчо-історичного по Україні Західній» Ронковського Г., книга Чоловського О. «Давні замки та твердині на Русі Галицькій». Значна частина інформації була почерпнута з електронних ресурсів у мережі Інтернет.

Першим власником тоді ще села Чартковиче став Єжи Чартковський (Jerzy Czartkowski, h. Korab) (р.н.н. – 1540 р.). Згідно привілею короля Сигізмунда I селище у 1522 році отримало німецьке право, згідно з яким воно стало містом з відповідними правами і було перейменоване на Чортків [5; с. 185].

Після смерті Єжи Чартковського, залишилась його вдова (ім'я невідоме) з двома доньками (за прізвищами чоловіків – Свежховська і Яніцька). Вдова Єжи Чартковського володіла майном чоловіка до 1578 року [8].

Згідно книги М. Сцісляка «Чортків у роках 1522-1946», після смерті Єжи Чартковського містечко Чортків придбав Ян Сенявський (Jan Sieniawski, h. Leliwa) (XVI ст. – 1583 р.) – галицький земський суддя [4]. Проте стосовно цього власника виникають певні сумніви. Вищезгаданий автор пише, що Ян Сенявський купив чортківські маєтності у вдови Єжи Чартковського і володів ними до 1597 року. Однак на момент продажу маєтків Станіславу Гольському, Ян Сенявський вже був покійний. Можливо, Ян Сенявський володів Чортковом лише кілька років, нетривалий період, тобто з 1578 по 1583 рік. А можливо і те, що Ян Сенявський взагалі ніколи не був власником Чорткова. Інформація стосовно нього подається лише у одному джерелі, а тому підтвердити її чи спростувати на даний час неможливо.

Наступним власником містечка став Станіслав Гольський (Stanislaw Golski, h. Rola) (XVI ст. – 1612 р.) – воєвода руський з 1603 року та подільський з 1599 року, з 1594 року каштелян галицький, староста барський і летичівський, посол і дипломат, власник Чорткова і Бучача [4].

Чортків перейшов у власність Станіслава Гольського у 1597 році [8]. Однак невідомо у кого він придбав містечко чи у вдови Єжи Чартковського, а чи у Яна Сенявського.

Саме на долю Станіслава Гольського випало будівництво нового мурованого замку у Чорткові, яке було здійснене у 1610 році.

Військову службу Станіслав Гольський розпочав як королівський ротмістр у польсько-московській війні 1577-1582 років за Лівонію і Полоцьку землю. Після цього служив у кварцяному війську на теренах Поділля, беручи участь у боях з татарами. Для недопущення нападу татар на землі Речі Посполитої канцлер Ян Замойський відіслав його у лютому 1583 року для перемовин до господаря Валахії Міхея, а в 1595 році він очолив посольство до Османської імперії. Брав участь у поході 1595 року гетьмана коронного Яна Замойського до Молдавії, коли володарем було посаджено Ієремію Могилу. У 1605 році викупив Підгайці та Козову у Миколи Вольського. Підгайці Станіслав Гольський зробив своєю родинною резиденцією. На час заколоту Зебжидовського 1606-1609 років проти Сигізмунда III виступив на боці короля. У вирішальній битві під Гузовим 5 липня 1607 році разом з генералом подільської землі Яном Потоцьким командував хоругвою коронного війська.

Після цього здійснив подорож до Франції, Англії, Іспанії, Італії (1607-1611 рр.). Після повернення до Речі Посполитої 1612 командував коронним військом замість хворого коронного гетьмана Станіслава Жолкевського. Виступав гарантом збереження скарбу воєводи брацлавського Стефана Потоцького у Підгаєцькому замку, перевезеного туди Марією Амалиєю Могилою.

Станіслав Гольський був двічі одружений. Першою його дружиною була Анна Бучацька Творовська, донька Івана Творовського з Бучача. Він став її другим чоловіком. Шлюб був бездітний.

Вдруге одружився з Анною з Потоцьких (1593-1623 рр.), донькою подільського підчашого, кам'янецького каштеляна Андрія Потоцького. Шлюб був бездітним. Подружжя стало фундаторами костелу оо. Домініканців у Чорткові.

Помер Станіслав Гольський у 1612 році і був похоронений у костелі Св. Станіслава міста Чортків [1].

Згідно заповіту, маєтності Станіслава Гольського, по його смерті перейшли до рук його рідного брата Яна Гольського (Jan Golski) (XVI ст. – 1616 р.) – кам'янецького каштеляна [4]. Це, зокрема: Бучач, Підгайці, Чортків. Однак ця власність недовго залишалась у родині [6].

Втрата маєтків родиною Гольських була зумовлена авантюрою зі скарбами підгаєцького замку, яку здійснила дружина Яна Гольського – Софія Замеховська.

Як вже згадувалось вище Підгайці були родовим маєтком Станіслава Гольського, який виступав гарантом збереження підгаєцьких скарбів. Після його смерті містечко перейшло у спадок його братові Яну Гольському. А вже по смерті останнього – власницею усього майна стає Софія Замеховська. На той час припадає і відновлення старої справи про підгаєцькі скарби дружини Стефана Потоцького – Марії Амалиї Могили. В 1615 році з турецької неволі повернувся Стефан Потоцький і вирішив повернути коштовності з т.зв. підгаєцького скарбу [11].

В 1618 році Стефан Потоцький зібравши невеликий військовий загін напав на Голгочі і після довгої облоги зайняв двір, а пізніше рушив на Підгайці, зайняв довколишні села і почав регулярну облогу. Софія Замеховська, яка тимчасом повернулась з Любліна і була «притиснута до муру», була змушена піти на угоду з Потоцьким. Уявні підгаєцькі скарби вона оплатила величезною частиною земель, тому що відступила три містечка з замками: Чортків, Бучач, Вербів, а також 23 волості, що належали до бучацького ключа. До того ж була зобов'язана сплатити суму близько 20 тисяч злотих [11].

Таким чином маєтки з рук родини Гольських потрапили до магнатів Потоцьких. Останні володіли Чортковом до 1777 року.

Отож, першим власником Чорткова з родини Потоцьких став Стефан Потоцький (Stefan Potocki, h. Pilawa Złota) (1568 р. – 05.03.1631 р.) – з 1599 року ротмістр королівський, з 1612 року писар польний коронний, генерал землі подільської, з 1628 року воєвода брацлавський, староста летичівський, фелінський, люцинський [4].

Син Миколи, дворянина і королівського ротмістра та Анни Чермінської. Брат Андрія – кам'янецького каштеляна, Якуба – брацлавського воєводи і Яна – брацлавського воєводи.

Стефан Потоцький був одружений з Марією Амалиєю Могилою (шлюб від 1606 р.). У шлюбі народилось троє доньок – Катерина, Анна, Софія та четверо синів – Петро, Павло, Януш і Домінік [4].

У 1608 році Стефан Потоцький за королівською згодою zorganizував похід до Молдавії, внаслідок якого після смерті батька його дружини Марії, Єремії Могили (пом. 1606) також його брата Шимона, молдавських правителів, було посаджено на трон її брата Костянтина Могили. Коли ж його було повторно вигнано, то Стефан Потоцький у 1612 році знову рушив на Молдавію. Однак був схоплений турками у битві під Саським Рогом і знаходився у турецькій неволі, з якої повернувся у 1615 році [10].

Стефан Потоцький помер у березні 1631 року і був похований у Золотому Потоці. Потоцькі цієї лінії почали використовувати герб Пілява у золотому кольорі і звідти пішла назва лінії «Золотої Піляви», пізніше також названої «Примасівська» [4].

Наступним власником замку та міста став син Стефана Потоцького – Павло Потоцький (Paweł Potocki, h. Pilawa Złota) (XVII ст. – 1674/1675 р.). З 1649 року королівський дворянин, з 1674 року кам'янецький каштелян, історик. У Чортківському замку він влаштував свою постійну резиденцію, де мешкав з сім'єю [7; с. 174].

У 1655 році Павло Потоцький [7; с. 174], внаслідок чотирьох днів облоги [3; с. 15] яку здійснювали козацько-московські війська Хмельницького та Бутурліна, разом з родиною потрапив у неволю, з якої був визволений через тринадцять років. Замок у Чорткові був здобутий [7; с. 174].

Павло Потоцький був одружений двічі. Першою дружиною стала Ельжбета Ярмолінська; у шлюбі народився син Йозеф Станіслав Потоцький. Друга дружина Павла Потоцького – Елеонора Солтиков (шлюб перед 1661 р.). У подружжя народилось семеро синів – Олександр Ян, Теодор, Стефан, Якуб, Міхал, Петро, Домінік та дві доньки – Ельжбета і Анна [4].

Після смерті Павла Потоцького Чортків разом із замком успадкував його син Стефан (Stefan Potocki, h. Pilawa Złota) (1665 р. – 05.05.1730 р.). Галицький підкормчий, з 1703 року – коронний крайчий, з 1710 року референдаж коронний, з 1724 року воєвода поморський, а з 1726 року – мазовецький, староста львівський у 1726-29 роках, маршалок надвірний коронний з 1726 року, староста черкаський і теребовлянський.

У 1715 році був відзначений Орденом Білого Орла [9].

Стефан Потоцький був тричі одружений. Перший шлюб (XVII ст.) із Уршулою Бегановською завершився народженням доньки Уршули. Шлюб завершився розлученням (XVIII ст.). У наступному шлюбі (від 1696 р.) із Констанцією Донхофф народилося двоє синів – Йоахім та Ігнацій. Третій шлюб (від 1711 р.) з Терезою Контською був бездітний.

Помер Стефан Потоцький 5 травня 1730 року у Львові [4].

Наступним власником Чорткова і замку став син Стефана Потоцького – Йоахім Потоцький (Joachim Potocki, h. Pilawa Złota) (≈1700 р. – 1764 р.). Староста львівський у 1729-54 роках, з 1745 року полковник артилерії коронної, з 1750 року генерал майор військ коронних, генерал лейтенант військ коронних з 1754 року, генеральний комендант фортець.

Перед 1748 роком Йоахім Потоцький одружився з Євою Канєвською. У подружжя народилось четверо доньок – Христина, Маріанна, Францішка, Констанція та син – Вінцентій Гавел Потоцький [4].

Після смерті Йоахіма Потоцького чортківські маєтності перейшли до рук його сина Вінцентія Гавела Потоцького (Wincenty Gaweł Potocki, h. Pilawa Złota) (XVIII ст. – перед 1789 р.) – великого ротмістра цісарського.

Від 1787 року був одружений з Анною Міцельською.

Рідна сестра Вінцентія Гавела Францішка вийшла заміж, як подає Генеалогія династична [4], за невідомого Садовського (XVIII ст.). Виходячи з інформації, яку знаходимо у книзі М.Сцісляка та у документах «Про продаж маєтків» [2], можна припустити, що Францішка Потоцька вийшла заміж за Станіслава Садовського, який і придбав Чортків у Вінцентія Гавела Потоцького. Таким чином у 1777 році місто Чортків і замок змінили своїх власників.

Наступним власником замку став Ієронім Садовський (Hieronim Sadowski) (р.н.н. – 1854 р.), котрий був його останнім господарем, і останнім чоловічим нащадком лінії Садовських. Після його смерті згідно заповіту замок разом з іншими маєтками був переданий Згромадженню сестер шариток. Зі смертю останнього власника замку, ця твердиня завершила свою величну історію і поступово руйнувалась.

У даній статті вдалось узагальнити інформацію про власників міста Чортків та його замку. Була зроблена спроба простежити хід переходу чортківських маєтків від одного власника до іншого. Замком у Чорткові володіли представники чотирьох родин: Чартковські, Гольські, Потоцькі та Садовські. Кожен власник міста та замку вніс свою лепту у розвиток міста. Так, зокрема, Єжи Чартковський перетворив своє селище на місто з відповідними правами. Станіслав Гольський, зважаючи на постійну ворожу загрозу, спорудив у місті новий мурований замок і разом з дружиною стали фундаторами костелу та монастиря оо. Домініканців у Чорткові. Представники родини Потоцьких долучились до перебудови замку, його зміцнення та відновлення, після частих ворожих нищень. До того ж у часи панування Потоцьких, замок у Чорткові був перетворений на великопанську резиденцію. У цей час місто також добре розвивалось, хоча переживало неодноразово і пожежі, і нищення, і спустошення. Останній власник замку, Ієронім Садовський, не залишивши по собі нащадків, передав усі свої маєтки на благодійність. На жаль, після смерті останнього власника, замок почав занепадати.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гольський Станіслав // . – [Електронний ресурс]: http://uk.wikipedia.org/wiki/Гольський_Станіслав
2. Про продаж Чорткова Вінцентієм Потоцьким Станіславу Садовському. – Центральний державний історичний архів у Львові. – Ф. 146. – Оп. 86. – Од. зб. 1899. – Арк. 230-240.
3. Czołowski A. Dawne zamki i twierdzy na Rusi Halickiej. – Lwów, 1892. – 70 s.
4. Genealogia Dynastyczna // . – [Електронний ресурс]: <http://www.jurzak.pl>
5. Hecht G. Czortków // Ziemia. Dwutygodnik krajoznawczy ilustrowany. Organ Polskiego Towarzystwa krajoznawczego. Z naszych krajobrazów. – Warszawa, 15 czerwca 1926. – s. 185-188.
6. Niesiecki K. Herbarz Polski. – W Lipsku, 1839. – T. IV. – 468 s.
7. Rąkowski G. Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej. Cz. 1. – Pruszków, 2005.
8. Ściślak M. Czortków w latach 1522-1946. – Wrocław, 1993 // . – [Електронний ресурс]: <http://chortkiv.net/our-history/history-chortkiv/69-zamek-w-czortkowie>
9. Stefan Potocki // . – [Електронний ресурс]: [http://pl.wikipedia.org/wiki/Stefan_Potocki_\(marszałek_narodowy_korony\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Stefan_Potocki_(marszałek_narodowy_korony))
10. Stefan Potocki // . – [Електронний ресурс]: pl.rodovid.org/wk/Osoba:214106
11. Wojewodzina Golska // . – [Електронний ресурс]: <http://www.epubbud.com/read.php?g=D2CAJGFT&p=51>

Руслан Підставка

старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу
Національного заповідника
«Замки Тернопілля», м. Збараж

ДО ПИТАННЯ ВИТОКІВ МУРОВАНОГО ОБОРОННОГО БУДІВНИЦТВА СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я: ЯЗЛОВЕЦЬ

У статті проаналізовано доступні на даний час документи та джерельну базу щодо датування замку та поселення Язловець Буцацького району в межах Середнього Придністер'я Тернопільської області. Обґрунтовано дату першої писемної згадки про та його замок. Проведено критичний аналіз основних постулатів історії вказаного містечка.

Важливим форпостом в обороні південно-західних кордонів Поділля за правління кн. Коріатовичів у XIV ст. стало містечко Язловець (тепер село Буцацького району), яке називали «ключем Поділля». В географічному плані воно відноситься до, так званого, Тернопільського Середнього Подністер'я і за кількістю історико-культурних пам'яток національного та місцевого значення не поступається знамим містам історичного Пониззя (карта 1).

Досі не встановлено, коли виникло вказане поселення, яке вперше згадується у відомих на даний час писемних джерелах в 70-их роках XIV ст. Датуванням цього, колись славного, містечка займалися побічно лише декілька дослідників (С. Боронч, В. Григорян, А. Чоловський, В. Михайловський). Науковці, що займалися архітектурою Язловця та замку (Б. Гверкен, М. Гайда, О. Рибчинський) в історичних довідках використовують матеріали попередніх вчених та літописців. До цього часу не визначено конкретної дати першої писемної згадки про Язловець. Датування первинного замку в цьому містечку теж вимагає уточнення та обґрунтування, хоча перша літописна згадка про нього відома і відноситься до першої половини XV ст. В дійсності замок закладений набагато раніше і його історія, етапи спорудження та архітектура є унікальними не тільки на Поділлі, а й на Україні взагалі (рис. 1).